

In goede machten liefderijk geborgen
Preek over Rechters 19, Psalm 88 en Romeinen 8
Ds. C. Kruijswijk Jansen

Toelichting op de dienst:

Dit weekend: 4 en 5 mei: gedenken en vieren. Moeilijk: samen gedenken van slachtoffers en daders; het mag niet, is de opinie. Ik heb daar moeite mee. Alsof de scheidslijn zo helder is tussen goed en fout. Zo was het in de boeken van K. Norel en Anne de Vries. Wij weten intussen beter, wij weten van het grote grijze gebied tussen goed en kwaad, waar de meesten zich in bevinden. Velen zijn noch goed noch fout geweest. Ik weet niet of je dat een schande moet vinden. Maar we moeten het wel onder ogen zien. De keuze van Rechters 19 (de schanddaad in Gibeon) en Psalm 88 (waarin de duisternis regeert) geven de richting aan, alsook het vergezicht van de apostel Paulus dat zuchten onder de druk van het leven óók nieuw leven kan baren.

De overdenking begint met het lied 'De foto',
tekst Willem Wimink, muziek Herman van Veen

Een foto

Van die razzia's zijn foto's:
Jonas Daniël Meijerplein,
waar de Duitse militairen
joden aan het treiteren zijn.

Een bange man met keurige schoenen,
lange jas en vlinderdas,
wordt over het plein gedreven
of het naar een veemarkt was.

Drie Duitse soldaten staan er
met een spottend lachje bij
en daar kijkt een vierde Duitser,
misschien toch beschaamd, opzij.

Stel je voor, je zag die foto
van de man met vlinderdas
en je zou opeens ontdekken
dat het je eigen vader was.

Soms moet ik er ook aan denken
hoe 't die andere zoon vergaat,
die ontdekte: Kijk, mijn vader
is die lachende soldaat.

Stel dat die man in die lange jas met vlinderdas je vader was? Hoe zouden ze hem trouwens op het spoor zijn gekomen? Er was eigenlijk maar één bedrijf in de wereld dat gegevens kon verzamelen, mixen, analyseren en organiseren. Als je de gegevens had, van wat dan ook, dan kon je mensen selecteren op huidskleur, ras, etniciteit, wat voor werk ze deden, fabrieken, machines, koeien, paarden, treinenloop, alles. Als je de gegevens had, kon je alle joodse slaggers oproepen om te gaan, kon je de dienstregeling van het spoor zou instellen, dat de trein feilloos van Westerbork naar Auschwitz reed.

Dat bedrijf was IBM, International Business Machines Corp. in Amerika. Het beheerste wereldwijd de productie in ponskaarten machines, voorloper van de computer. Alles kon je organiseren met het ponskaartensysteem, de industrie bloeide erdoor. IBM werd het grootste en meest winstgevende concern ter wereld vanaf de jaren dertig. Toen Hitler aan de macht kwam sloot hij een monsterverbond met IBM om de ponsmachines, Hollerith, te kunnen gebruiken. Toegedekt, want de wapenindustrie aan beide zijden bloeide dankzij IBM. De eerste grote daad van Hitler was het organiseren van een grote volkstelling in 1934. Alles werd geteld, mensen dieren, gebouwen, machinerieën, grondstoffenvoorraden, alles. Duizenden mensen deden de tellingen, nog eens duizenden zetten alle gegevens op ponskaarten. Toen kon het grote werk beginnen om de oorlog voor

bron: Nederlands Instituut Oorlogs Documentatie

te bereiden en onwelkome mensen weg te zuiveren. Tot en met de organisatie van de concentratiekampen werd dankzij IBM keurig geregeld.

Toen Hitler in 1940 Nederland binnenviel was het bedje gespreid. Ook ons land stond vol met de ponsmachines van IBM. Met de oproep om een persoonsbewijs af te halen, hoefde alleen de 'J' nog maar toegevoegd te worden. Alles en iedereen was bekend. Wrang is dat in Frankrijk 25 % van de Joden is weggevoerd, en in ons land 73 % ! Omdat we zo goed georganiseerd zijn. Wij waren, zijn een geordend landje, wij zijn net Duitsers. Het is niet denkbeeldig dat de man in de lange jas met vlinderdas uw vader is.

Wie heeft er schone handen? Wie kijkt er wég? Het is evenmin denkbeeldig dat de lachende soldaat uw vader is. Vele brave burgers werkten mee in het systeem, poststypistes, treinpersoneel, politiemensen, bouwvakkers, toeleveringsbedrijven. We veroordelen de soldaat, terecht. Maar de vraag blijft knagen: 'Wat zou ik gedaan hebben? Wat zou ik doen?' Hoe mogelijk is het dat die lachende soldaat uw vader was? Of dat u het zelf bent? Als Adolf Eichmann in 1961 terecht staat in Jeruzalem, komt de journalist Hannah Ahrend tot de schokkende ontdekking dat Eichmann zo'n gewoon mannetje is die keurig z'n werk gedaan heeft. Ze noemt het 'de banaliteit van het kwaad'.

Vandaag is het 5 mei, bevrijdingsdag. Klopt het wel om vandaag de foto te tonen van de man met lange jas en vlinderdas, met bijbehorende liedtekst? Klopt het wel om dat meest afschuwelijke verhaal in de bijbel te lezen over de schanddaad in Gibeon, waar alle mannen van de stad, toch ook gewone keurige huisvaders, de gast willen onteren. En als dat niet lukt z'n bijvrouw de ganse nacht verkrachten tot ze er aan dood gaat. Over de banaliteit van het kwaad gesproken. En klopt het wel om op deze bevrijdingsdag Psalm 88 te lezen, de meest duistere psalm die we kennen, waar geen greintje licht in zit en het laatste woord 'duisternis' is?

Klopt het dat in deze weken in Syrië chemische wapens worden uitprobeerd op onschuldige burgers? Klopt het dat in Bangladesh een kleding fabriek instort met honderden doden tot gevolg, omdat wij zo graag in goedkope kleding rondlopen? Klopt het dat in India een vrouw van 27 in een bus verkracht wordt door een groep mannen, en voor dood wordt weggeworpen, en dat een meisje van 5 jaar het zelfde verkrachtings lot ondergaat en eraan sterft? Klopt het dat Nederland op het punt staat om mensen die hier vreemdeling zijn en illegaal, strafbaar te stellen? Eer is maar één vraag die rest: Wat bezielt ons eigenlijk?

In Israël spreekt men schande van wat er in Gibeon is gebeurd. Het leidt tot uitroeiing van bijna de geheel stam Benjamin, waartoe Gibeon behoort. Of dat zo'n goeie reactie is, betwijfel ik. In Psalm 88 hoor je de klacht opklinken van iemand die ten einde raad is. "Ik ga dood, wat hebt u nog aan me? Verkondig ik in het dodenrijk nog uw goedertierenheid, in dat troosteloze oord?"

Nico ter Linden schreef de reeks "Het verhaal gaat...", waarin hij ook Psalm 88 laat klinken. Hij schrijft erbij: "Donkerste van alle Psalmen: "Duisternis" als laatste woord. Geen herinnering aan Gods daden van goedertierenheid spoor van wenkend perspectief. Enige sprankje hoop: deze klacht is een gebed: en priesterlijk mens heeft er voor gezorgd dat dit lichtloze lied in de rij van Israëls tempelzangen werd opgenomen. Hij dacht te weten dat God niet doof is voor zo'n gebed". Zou het waar zijn dat God niet doof is voor de wanhoop van de man met lange jas en vlinderdas? Zou God ook niet doof zijn voor die lachende soldaat, en voor al die mensen die de andere kant opkijken, die niet weten, die niet willen weten?

De foto en bijbehorende tekst doen een appel op ons, net als het gruwelijke verhaal in Rechters 19 en Psalm 88. Een appel is het, het enige wat ik erbij kan bedenken waarom deze teksten in de bijbel zijn opgenomen, een appel om niet te oordelen, maar om je te verplaatsen, in de schoenen te gaan staan. Stel dat jij de man bent in lange jas en vlinderdas, bij wie zou je dan kunnen aankloppen? Stel dat jij die lachende soldaat bent. Zou je meedoen? Zou je weigeren? Zou je je verzetten? Wie ben je dan? Wat zou je doen? Wat zou ik zelf doen?

Onlangs verscheen een bijzonder boek met de memoires van Pater van Kilsdonk. Alex Verburg sprak zestig uur met hem vlak voor zijn dood en tekende het op. Van Kilsdonk heb ik nog meegemaakt in mijn studietijd. In de studenten kroeg sprak hij je aan, en na een lang gesprek vroeg hij om je adres en stuurde je 's nachts een lange brief omdat hij goed naar je geluisterd had. Van Kilsdonk werd in 1946 gewijd en begon als pastor in kamp Vught, dat toen vol zat met oorlogsmisdadigers, vooral NSB'ers.

Zondags hield van Kilsdonk drie keer een kerkdienst, waarin hij voorlas uit de bijbel. Steeds zei hij erbij: "Het boek waar ik vandaag uit lees, is een Joods boek. En wij hopen allemaal, ik hoop, maar jullie ook, dat zij het ons vergeven. Kúnnen vergeven. Dat zij de onvoorstelbare kracht hebben om ons te vergeven." Later als studentenpastor sprak hij een politicoloog, die hem vroeg wat hij van van Kilsdonk nog kon leren. Van Kilsdonk zei toen tegen hem: "Het zou leerzaam zijn geweest als je in Vught tussen de NSB'ers had gewoond. Dan zou je aan lijf en leden hebben ontdekt hoe wij als normale mensen aan allerlei invloeden en ideeën kunnen blootstaan waarvan wij de gevolgen niet zien. Want ook onder die NSB'ers heb ik heel wat edelmoedige mensen ontmoet". Van Kilsdonk confronteerde mensen met hun zijn én hield ze vast. Hij hield van mensen.

Is er nog meer te zeggen dan "hoe banaal het kwaad is" en "wat bezielt ons?" Het brengt ons bij Bonhoeffer, die gevangen in de Tegelgevangenis in Berlijn dat ontroerende gedicht schreef dat we zongen bij de lezingen. 'Door goede machten trouw en stil omgeven' en eindigt met 'In goede machten liefderijk geborgen'. Hij schreef het voor zijn verloofde Maria op oudjaar 1944, om haar moed in te spreken, om zichzelf te bemoedigen. "In goede machten zijn wij geborgen. Uw licht schijnt in de nacht". Drie maand later werd hij opgehangen in Flossenburg, 9 april 1945.

Berlijn werd iedere nacht gebombardeerd door de geallieerden. In de Tegelgevangenis was Bonhoeffer doodsbang en tegelijk ging hij troostend rond bij zijn medegevangenen. Hem was de wanhoop nabij en tegelijk gaf hij iedereen moed. Zijn gedachten zette bij op stukjes papier, die verzameld werden in het boek "Verzet en overgave". Ik las de eerste druk in mijn studietijd. Het is een uitermate indrukwekkend boek. Gevangen in de Tegelgevangenis en tegelijk je geborgen weten in God, opgehangen worden en tegelijk getroost verwachten. Zo sprak hij Maria en zichzelf moed in.

Het is de echo van wat Paulus in Romeinen 8 schrijft, dat het lijden, waar deze wereld onder zucht, niet het laatste is. Denk aan een geboorte, zegt Paulus, een vrouw die onder zware pijnen bevalt. Het kan gruwelijk zeer doen, maar er komt wel iets uit voort dat mooi is en moed geeft, nieuw leven, een nieuwe wereld, hoop. Het is een mooi beeld van Paulus, zo spreekt hij zichzelf moed in. Iedere keer geeft het moed als je je afvraagt "Wat bezielt ons eigenlijk?!"

Pater van Kilsdonk is zijn leven lang omgegaan met de zwakken, de kleinen, de miskenden, met homoseksuelen en mensen die aan Aids sterven. Hij ging om met de man met vlinderdas, zat aan zijn bed, hield zijn hand vast toen hij stierf en gaf hem een beetje troost. Hij ging ook om met de lachende soldaat, ook die hield hij vast. Hij confronteerde hem met wat hij deed en wie hij was, en hij had hem lief. Van Kilsdonk hield van mensen. Er was een weten in hem dat 'God met ons is des avonds en des morgens, dat God zeker met ons is elke nieuwe dag'. Daarom is het goed om tegen elkaar te zeggen, dat wij 'in goede machten liefderijk geborgen' zijn.

Amen.